

Tyukodi népmesék – egy közösség mesélőhagyománya

Andrásfalvy Bertalan–Kovács Ágnes: *Tyukodi népmesék*. I–II.
Lakitelek, Antológia Kiadó és Nyomda Kft., 2023.
384 + 376 old., DVD-melléklet

A kétkötetes könyvet kezünkbe véve a borítón fekete-fehér fényképeket láthatunk, az I. és a II. kötet borítóján is 7-7 portrét. Férfiak és nők, fiatalok és idősek arca, de hogy kiket láthatunk a képeken, az csak akkor derül ki, ha végiglapozzuk, olvassuk a könyvet. Az I. kötet hátsó borítóján a két szerkesztő, Tompos Krisztina és Tóth Gábor rövid összefoglalója olvasható a könyv tartalmáról: „Az utóbbi években számos jelentős, az 1940-es és 1950-es évekből származó népmesegyűjtés látott napvilágot. Ezek sorát bővíti Andrásfalvy Bertalan és Kovács Ágnes tyukodi mesegyűjtése. Kutatásuk újszerűsége abban állt, hogy a gyűjtők egy közösség mesélőhagyományát a saját közegében, eredeti környezetében igyekeztek megismerni. Mindezt a legkorszerűbbnek számító technikai eszközökkel tették. A sok évtizedes késést követően most megjelent kétkötetes gyűjtemény 116 mesét, epikus történetet tartalmaz. A csatolt DVD-mellékleten 95 darab eredeti mese is meghallgatható, közel 15 óra terjedelemben.” A II. kötet hátsó borítóján Andrásfalvy Bertalan ajánló sorai a tyukodi mesegyűjtésről tudósítanak: „1955 márciusában egyetemista társaimmal együtt a Népművészeti Intézet

kiküldöttjeként érkeztünk meg Tyukodra. Akkor minden településen szorgalmazták a helyiek ének és néptánc előadásait. Kiküldetésünk során nemcsak rögzítettük a táncokat, hanem majdnem mindenhol, ahol filmeztünk, kérdezősködtünk a mesélésről is. Tyukodon sikerült igazán jó mesélőkre akadni. A településen akkor a mese még az eredeti, közösségi funkciójában élt. A Tyukodon eltöltött pár nap után Kovács Ágnes mesekutatóval folytattam a gyűjtést. A kötet ezeket a közel hét évtizede gyűjtött meséket tartalmazza.”

Az I. kötet Andrásfalvy Bertalan előszavával, valamint Tompos Krisztina és Tóth Gábor szerkesztői előszavával kezdődik, melyeket Tóth Gábornak *A tyukodi mesegyűjtés és a korszak mesegyűjtései* című tanulmánya és a *Tyukod története* című írása követ.

Andrásfalvy Bertalan az *Előszó*ban részletesen beszámol a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településen, Tyukodon végzett gyűjtőutakról és a Kovács Ágnessel közösen gyűjtött mesék, a lejegyzett szövegek és a hangfelvételek sorsáról. Az 1950-es években országos kultúrversenyeket szerveztek, és ő egyetemi társaival együtt a Népművészeti Intézet kiküldöttjeként

Tekei Erika (1970) – kultúrakutató, szerkesztő, PhD, Erdélyi Hagyományok Háza Alapítvány, Marosvásárhely, tekeierika@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-2-18>

került Tyukodra. Jó népdalénekeseket és táncosokat kerestek, feladatuk a táncfilmezés volt, és hogy javaslatot tegyenek arra vonatkozóan, kik vehetnének részt a település lakói közül a kultúrversenyeken. A mesékről is kérdezték a tyukodiakat, és kiderült, hogy ott a mesemondásnak még közösségi szerepe, élő hagyománya volt, nem csak a néprajzkutatók kérésére, mesehallgató közönség nélkül, hanem a közös munkaalkalmak során is meséltek még. Budapestre visszatérve Andrásfalvy Bertalan az általa gyűjtött anyagot leadta a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába, a tyukodi mesemondók hírét pedig elvitte az ott dolgozó, mesekutató Kovács Ágnesnek, aki úgy ítélte meg, hogy érdemes lenne folytatni a kutatást a településen. A további, szakszerű és korszerű gyűjtéshez megkapták a Néprajzi Múzeum egyik magnetofonját, és Kovács Ágnesnek a Magyar Tudományos Akadémiától sikerült anyagi támogatást is szerezni. Az 1956-os gyűjtőút során 14 mesemondótól több mint 77 mesét, 3 élettörténeti részletet, valamint 7 népdalt hangszalagon is rögzítettek. Az 1956-os forradalom miatt az 1956/57 telére tervezett gyűjtőútjuk elmaradt. Kovács Ágnes 1961 júniusában térhetett vissza Tyukodra, ahol akkor 16 mesét rögzített. Ez a falu csak az egyik állomása volt egy nagyobb, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei mesegyűjtő útnak. Ortutay Gyula javaslata, hogy az ő egyéniségkutató iskolája szemléletét követve egyetlen mesemondó, Fábíán Árpád cigány napszámos meséit bemutató kötet jelenjen meg az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatban, erre azonban nem került sor, és újabb gyűjtésre sem az 1980-as évekig. Kovács Ágnes javaslatára 1984-ben Görög-Karády Veronika és Benedek Katalin gyűjtött Tyukodon Erdős Lajostól, az 1926-ban született ménespásztortól és napszámostól meséket, és az ő meséit bemutató kötet 2009-ben jelent meg a L'Harmattan Kiadó gondozásában, *Erdős Lajos mesei világa és meséi* címmel. Az

Andrásfalvy Bertalan és Kovács Ágnes által Tyukodon gyűjtött meseszövegek leiratai és a mesemondókról készített fényképek a Néprajzi Múzeumba, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetébe kerültek. 2019-ben Tóth Gábor néprajzkutató vállalkozott arra, hogy ezt az anyagot köteté szerkeszti.

Tompos Krisztina és Tóth Gábor a kötet szerkesztői, az ELTE Néprajzi Intézet doktoranduszai voltak. Szerkesztői előszavukból megtudhatjuk, hogy a meseszövegek ugyan legépelve, de magyarázó jegyzetek nélkül maradtak az utókorra, ezért kiegészítő információkra volt szükség. A kiadványban szereplő meseszövegeket nem a nemzetközi Aarne-Thompson vagy Aarne-Thompson-Uther-mesekatalógus típusrendjében tették közzé, hanem a mesemondók nevét betűrendbe sorolva és az általuk elmondott mesék rögzítésének dátumát figyelembe véve.

Tóth Gábornak *A tyukodi mesegyűjtés és a korszak mesegyűjtései* című tanulmánya tudománytörténeti kontextusba helyezi Andrásfalvy Bertalan és Kovács Ágnes mesegyűjteményét, a tyukodi mesekutatást. Ismerteti az 1950-es évek mesegyűjtési gyakorlatát, amikor is óriási előrelépést jelentett az, hogy a technikai fejlődés eredményeként a folkloristák magnetofonnal hangfelvételeket és fényképezőgéppel a mesemondókról fényképeket készíthettek. Korábban csak vázlatosan vagy gyorsírással jegyezheték le a mesék szövegeit, így viszont rövid idő alatt tudtak nagymennyiségű szöveget rögzíteni. Táblázatba foglaltan közli a tyukodi és más jelentősebb Szabolcs-Szatmár megyében történt mesegyűjtések eredményeit, amelyek során közel 1800 mese került rögzítésre 1932–1968 között. A táblázat egyes oszlopai a gyűjtések dátumait, a gyűjtők, a települések és a mesemondók neveit, valamint a gyűjtött mesék számát tartalmazzák. Ismerteti a Kovács Ágnes és Andrásfalvy Bertalan által

1956 májusában készített jelentést, amely a Néprajzi Múzeum kéziratárában található, és amely szerint „a gyűjtőút rövidege, a villanyáram hiánya és a nagyszámú mesemondó miatt nem kerülhetett sor a mesemondó közösségek teljesebb megismerésére”. Kovács Ágnes, ahogy korábban Ketesden (*Kalotaszegi népmesék*. I–II. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, V–VI. kötet. Bp. 1943.), Tyukodon is a település teljes meseanyagát szerette volna felgyűjteni, ezért különböző életkorúakat, neműeket és társadalmi réteghez tartozókat kértek fel mesemondásra. A tyukodi mesemondókról a Dokumentum Filmgyár egy filmet is tervezett, de ez nem készült el. Kovács Ágnes 1961 júniusában, északkelet-magyarországi mesegyűjtőútja során Nyíregyházán, Tyukodon, Géken, Nyírbogdányban és Mátészalkán gyűjtött meséket. Ekkor Pesovár Ferenc néptánc- és népzenekegyüttes vezetője volt a társa, ő kezelte a hangfelvétőt és készített fényképeket. Az 1960-as évek végére valamennyi hangszalagról lejegyzésre kerültek a meseszövegek. Az 1980-as évek elején a *Népek meséi* sorozatban jelent volna meg a tervek szerint egy magyarországi cigány meséket bemutató kötet, és Görög-Karády Veronika varsányi cigány mesemondója, Berki János, valamint a tyukodi Fábián Árpád meséi kerültek volna ebbe a kötetbe. 2003–2004-ben Benedek Katalin gyűjtött meséket Tyukodon, Fábián Árpád fiának, Fábián Barnának a meséit rögzítette, valamint életrajzi adatokat gyűjtött Fábián Árpádról. Kelet-Magyarországi cigány mesélőkről szóló összefoglalása angol nyelven jelent meg (*North-East Hungary in the 1960s and the Living Story-Telling in Gypsy Community*. Revista de Etnografie și Folclor. Journal of Ethnography and Folklore. Editura Academiei Române, 2010. 136–153.). A Tyukodon gyűjtött mesékből magyar, német és angol nyelven összesen tizenegy darab jelent meg a *Tyukodi népmesék* című könyv 2023-as megjelenéséig.

Tóth Gábor szerint Andrásfalvy Bertalan és Kovács Ágnes tyukodi mesegyűjteménye tudománytörténeti szempontból meghatározó lett volna, ha a gyűjtéseket követő években, az 1960-as évek elején megjelenik. Újszerű volt, hogy a kutatók egy faluközösség mesélő hagyományát eredeti környezetében ismerhették meg, gyűjthették, és hogy ezt az akkoriban legkorszerűbbnek számító technikai eszközökkel tették. A tyukodi mesemondók a saját környezetükben, a saját mesehallgató közösségüknek mesélhettek, miközben a gyűjtés folyt. A mesekutatóknak lehetőségük adódott arra, hogy a mesemondás organikus módját, interaktív formáját, a mesemondó, mesehallgató közösséget, a mese társadalmi szerepét is megismerhessék.

Tóth Gábor tanulmányában ezt követően az egyéniségkutató módszer kezdeteit és a második világháború utáni lehetőségeit veszi számba. 1940-ben jelent meg Ortutay Gyula *Fedics Mihály mesél* című kötete, amely egyben az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozat első kötete is, és szerzője a mesegyűjtés és kiadás megújítását tűzte ki célul. Ortutay arra a megállapításra jutott, hogy a mese és a mesemondás leginkább a mesemondó egyéniségétől függ, ezért a mesegyűjtőnek nem csak a meseszövegekkel kell foglalkoznia, hanem meg kell ismernie a mesemondók élettörténetét és társadalmi környezetét is. Az általa kezdeményezett egyéniségkutató módszer követésére buzdította tanítványait, és a mesegyűjtések politikai és társadalmi fontosságára való hivatkozással a Magyarországi Tudományi Intézet anyagi támogatását is megszerezte e célra. Tóth Gábor nem vitatja Ortutay jelentős érdemeit az egyéniségkutató módszer kapcsán, de véleménye szerint a nevéhez kötődő „magyar iskola” vagy „budapesti iskola” hatását, nemzetközi elismertségét túlértékelte a magyar néprajztudomány, mert Magyarországon kívül tulajdonképpen csak Erdélyben,

Délvidéken, Felvidéken és Kárpátalján, a magyar anyanyelvű kutatók számára volt valóban mintaadó példája a 20. század második felében a folklórgyűjtéseknek. Az egyéniségkutató módszer mellett mindvégig voltak más megközelítések, módszerek, irányelvek is a magyar mesekutatásban. Ortutay Gyula első tanítványai – Dégh Linda, Kovács Ágnes, Kresz Mária, Pogány Péter és Virány Judit – közül sem követte mindenki az egyéniségkutató módszertanát. Kovács Ágnes még egyetemi hallgató volt, amikor Ketesden gyűjtött, és munkája során egy település teljes népmesei tudását igyekezett feltárni, nem „Kalotaszeg Fedicsét” megtalálni. Banó István már 1944-től kritikával illette az Ortutay-féle egyéniségkutató módszert, mert véleménye szerint az egyént középpontba állító kutatás gátolja a közösség és annak hagyományai megismerését. Kósa László *A magyar néprajz tudománytörténetében* (Bp. Osiris Kiadó, 2001) hívta fel a figyelmet arra, hogy az 1960-as évektől a magyar folkloristák egy része eltávolodott az egyéniségkutatótól. Kovács Ágnes ketesdi gyűjtése és a tyukodi gyűjtés is arra mutat rá, hogy ez az eltávolodás már korábban, az 1940-es és 1950-es években is jelen volt. Tóth Gábor meglátása szerint időszzerű a második világháború utáni magyar mesegyűjtéseket és azok kiadását új szempontok szerint is megvizsgálni, eredményeiket újraértékelni. Az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatban megjelent köteteket ugyanis leggyakrabban összekötik az első főszerkesztő, Ortutay Gyula nevével és a hozzá kapcsolódó egyéniségkutató módszerrel, holott e köteteknek csupán egy része tartalmazott ilyen módszerrel végzett mesegyűjtéseket.

A mesegyűjtemény tudománytörténeti kontextusba helyezése után Tóth Gábor a település, Tyukod történetét ismerteti, és néhány olyan történelmi-társadalmi sajátosságot, amelyek a gyűjtés idején, az 1950-es évek közepén és az 1960-as évek elején is

meghatározták a településen lakók életét és a mesemondás alkalmait. A fiatal Andrásfalvy Bertalan, a budapesti egyetem néprajz szakos hallgatója a Rákosi-diktatúra időszakában érkezett Tyukodra, ahol alig pár éve verték le a helybéliek lázadását, börtönözték be, telepítették ki értelmiségi vezetőiket és a termelőszövetkezetek ellen tüntető lakókat.

Az elméleti bevezető részt az adattár, a mesegyűjtemény követi. Az I. kötetben 9 mesemondótól gyűjtött szövegek olvashatók, összesen 68 mese. A mesemondók nevét betűrendbe sorolva: Becző Zsigmond 1904-ben született kosárkötő 17 meséje; Boldizsár Éva 3 mesét mondott, ő 1952-ben született, a mesegyűjtés idején, 1961-ben általános iskolai tanuló volt és ő az egyedüli a mesemondók közül, aki megélte a kötet 2023-as kiadását; Erdős Lajos, 1926-ban született, ménespásztor, napszámos 8 meséje; Fábrián Árpád (1916–1981), becenevén „Százlábú”, cigány napszámos 16 meséje – ő a családjával cigány nyelven beszélt, de a meséit magyarul adta elő, hallgatói napszámosok és kosárkötők, nagyrészt magyarok voltak; Kiss Miklós, 1910-ben született, kosárkötő, becenevén Pöntyöli 4 meséje – Pulikutya című meséjéből ifj. Ujvári László és Jankovics Marcell rendezésében 1979-ben rajzfilm készült; az 1900 körül született Kiss Józsefné, Eszter 14 meséje; Nagy Zoltán (1946–1967) 2 mesét mondott el, egyet 1956-ban, egyet pedig 1961-ben, a gyűjtések idején általános iskolás tanuló volt; Ozsvát Gáspár, 1898-ban született, kisbirtokos, kerékgyártó mester 2 meséje; Óry Elek, 1899-ben született, a 20. század első harmadában az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt, majd onnan visszatért mezőgazdasági dolgozó 2 meséje.

A II. kötetben 7 mesemondótól gyűjtött 48 mese, valamint 10 dalszöveg olvasható. A mesemondók nevét betűrendbe sorolva: Szuromi Júlia, 1940-ben született, a gyűjtés idején, 1955-56-ban általános iskolás tanuló

4 meséje; Szuromi Mária 1930-ban született földműves 7 meséje; Szuromi Péter (1904–1962) 7 meséje – ő Gebén, a mai Nyírkátán született, ahol édesapja feles dohányos volt. 1911-ben az Ecsedi-láp vidékére költöztek, a Tyukod melletti Róth-tagra. A láp lecsapolása után a Tyukod környéki majorokban cselédeskedett, kiskocsis, majd tehenész lett. A cselédsors miatt iskolába nem járhatott. A gyűjtés idején az Előre Termelő Szövetkezet állatgondozója volt. Kiváló táncudásáért 1955-ben megkapta a Népművészet Mestere címet; Szuromi Péterné, Ágnes 20 meséje – ő 1902-ben született, korábban uradalmi cseléd volt, a férjéhez hasonlóan kiváló táncos volt, és elismert mesemondó is; Tóth Lajos 1945-ben született, 1 mesét gyűjtöttek tőle 1956-ban, akkor általános iskolás tanuló volt; Tótkés Gyula 5 meséje – ő 1896 körül született, gazdálkodó, a második világháború után a megyei földművesbizottság tagja; Varga Istvánné, Klára 1890 körül született, bejáróasszony, takarítónő 4 meséje.

Az adattár a Tyukodon gyűjtött 10 dalszöveggel zárul. A II. kötet további részében a *Mesejegyzetek* olvashatók, a mesék típusmutatói, cselekményük rövid összefoglalása és a hozzájuk kapcsolódó szakirodalmi hivatkozások. A mesejegyzeteket Benedek Katalin és Kovács Ágnes készítette. A *Mesejegyzet* részt a *Szómagyarázat* követi, majd

két rövid összefoglaló, Varga Sándor *Andrásfalvy Bertalan és a néptánc kutatás* és Tóth Gábor *Kovács Ágnes és a mesekutatás* című írása. *Tulajdonnevek a mesékben* címmel a kötet szerkesztői táblázatba foglalták az előadók nevét, a mesék címét, a meseszövegekben felbukkanó személyneveket és helyneveket. A *Képmellékletben* 70 archív fényképfelvétel mutatja be Tyukodot és egykori lakosait, a mesemondókat és a mesehallgatókat, a táncosokat, a település épületeit, valamint a mesegyűjtőket és gyűjtéshez kapcsolódó néhány korabeli dokumentumot. A II. kötet végén olvasható a DVD-melléklet, a hangzóanyag jegyzéke, táblázatba foglaltan a mesemondók neve, a mesék címe, hossza, elmondásuk időtartama, a gyűjtések ideje és a gyűjtők neve. A DVD-mellékletet Belicza András szerkesztette.

Mivel Andrásfalvy Bertalan és Kovács Ágnes Tyukodon nem az egyetlen adatközlőre fókuszáló mesegyűjtési módszert alkalmazták, hanem egy teljesebb társadalmi kontextust figyelembe vevő megközelítést, a meséket olvasva, hallgatva megismerhetjük a különböző mesetípusok egy településen belüli variánsait, valamint a mese egykori társadalmi szerepét.

TEKEI ERIKA